

Михайло СТРЕЛЬЧУК

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ РУКОПИСІВ У 30-80 РОКАХ ХІХ ст.

У статті аналізується зародження академічного їх вивчення у 30-80-х роках ХІХ ст. На території Македонії, яка в ХІХ ст. була однією із внутрішніх провінцій Османської імперії, збереглася значна кількість інтересу до найдавніших писемних пам'яток південних слов'ян, які збереглися та початок давніх писемних пам'яток Х-ХІІІ ст., які є важливими джерелами для дослідження історії, літератури і мов слов'янських народів Балканського півострову. Автор аналізує результати перших наукових подорожей вчених-славістів слов'янськими землями Європейської Туреччини і розкриває роль у збиранні і збереженні слов'янських рукописів В. Григоровичем, Ю. Венеліним, А. Михайловичем та іншими. Майже всі дослідники зіткнулися із перешкодами під час експедицій до Македонії, але і це не дивно так як турецька влада не була зацікавлена в тому, щоб іноземні вчені досліджували мову, історію і культуру поневолених нею народів. Відзначається, що історичні пам'ятки Македонії досить часто ставали легкою здобиччю, так як тут не було ні державної національної влади, ні своєї церкви, ні громадських організацій і товариств, які б могли перешкоджати вивезенню пам'ятників культури.

Ключові слова: слов'янські рукописи, Османська імперія, В.Григорович, Македонія, Охрид.

Михаил СТРЕЛЬЧУК

К ВОПРОСУ ОБ ИССЛЕДОВАНИИ СЛАВЯНСКИХ РУКОПИСЕЙ В 30-80 ГОДАХ ХІХ в.

В статье анализируется зарождение академического интереса к древнейшим письменным памятникам южных славян, сохранились и начало их изучения в 30-80-х годах ХІХ в. На территории Македонии, в ХІХ в. была одной из внутренних провинций Османской империи, сохранилось значительное количество древних письменных памятников Х-ХІІІ вв., которые являются важными источниками для исследования истории, литературы и языков славянских народов Балканского полуострова. Автор анализирует результаты первых научных путешествий ученых-славистов славянскими землями Европейской Турции и раскрывает роль в сборе и сохранении славянских рукописей В. Григоровичем, Ю. Венелин, А. Михайловичем и другими. Почти все исследователи столкнулись с препятствиями во время экспедиций в Македонию, но и это не удивительно так как турецкие власти не была заинтересована в том, чтобы иностранные ученые исследовали язык, историю и культуру порабоощенных ею народов. Отмечается, что исторические памятники Македонии довольно часто становились легкой добычей, так как здесь не было ни государственной национальной власти, ни своей церкви, ни общественных организаций и обществ, которые могли бы препятствовать вывозу памятников культуры.

Ключевые слова: славянские рукописи, Османская империя, В. Григорович, Македония, Охрид.

ON THE STUDY OF SLAVIC MANUSCRIPTS IN 30-80 YEARS OF THE NINETEENTH CENTURY

The article analyzes the origin of academic interest in ancient written records of the South Slavs, preserved and starts their study in the 30-80 years of the nineteenth century. On the territory of Macedonia, which in the nineteenth century. was one of the interior provinces of the Ottoman Empire remained a significant number of ancient written records X-XIII which are important sources for the study of history, literature and languages of the Slavic peoples of the Balkan peninsula. The author analyzes the results of the first research scientists travel Slavic lands of Turkey and the European revealing role in the collection and preservation of Slavic manuscripts G. V., J. Venelin, A. Mihaylovychem and others. Almost all researchers are faced with obstacles during expeditions to Macedonia, but this is not surprising as the Turkish government was not interested in the fact that foreign scientists have studied the language, history and culture of the peoples enslaved by it. It is noted that the historical monuments of Macedonia often become easy prey, because there was no national public authority or your church or civic organizations and associations that could prevent the exportation of cultural monuments.

Keywords: *Slavic manuscripts, the Ottoman Empire, V. Hryhorovych, Macedonia, Ohrid.*

На межі XVIII-XIX ст. проблематика вивчення історії, мови і культури слов'янських народів починає виокремлюватися з інших галузей гуманітарних знань у цілісний комплекс наукових дисциплін. Метою даного дослідження є аналіз зародження академічного інтересу до найдавніших писемних пам'яток південних слов'ян і їх вивчення у 30-80-х роках XIX ст. У цей часовий проміжок відбувається накопичення різноманітної інформації й свідчень про писемні пам'ятки і речові джерела слов'янської історії, які об'єднувалися поняттям «слов'янські старожитності». У другій чверті XIX ст. відбувається оформлення головних славістичних центрів, в тому числі і на території України, яка входила тоді до складу Російської імперії: Київський університет Св. Володимира, Київська духовна академія, Київська археографічна комісія, Харківський університет, Ришільєвський лицей (Одеса) і Одеське товариство історії і старожитностей, а пізніше відкрито Новоросійський університет (1865 р.) та Історико-філологічний інститут князя Безбородька (1875 р.). Історико-славістичну спадщину досліджуваного періоду складають праці Ю. Венеліна, В. Григоровича, М. Дринова, К. Радченко, В. Качановського, Ф. Успенського, Т. Флоринського та ін. Одним із першим українських науковців, методологія якого була зорієнтована на критичне використання документальних джерел вважають М. Бантиш-Каменського. Завдяки його

науковим працям, розпочинається процес становлення славістики, як напряму досліджень, що концентрував увагу на вивченні історії, мови і культури слов'янських народів.

Окремі джерелознавчі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення у працях радянських (А.Шофмана, Г. Ільїнського та ін.) і зарубіжних науковців (Е. Дросневої, В. Мошина, М. Георгієвські, Ц. Органджієвої) [3; 7; 8; 13; 30]. Джерельну базу дослідження складають опубліковані пам'ятки слов'янської писемності, звіти, мемуари, щоденники, листи і наукові праці вчених-славістів XIX ст. [3; 4; 5; 6; 12; 31; 32].

Українські славісти С. Віднянський, В. Чорній, В. Яровий вивчають проблеми середньовічної історії й культури південних слов'ян у контексті міжрегіональних впливів і зв'язків. Проблеми становлення слав'янознавства на українських землях Російської імперії досліджували М. Алексеєнко, М. Белов, Л. Гнатенко, Т. Горбаченко, О. Дьомін, С. Копилов, Л. Ліман, Л. Матвєєва, А. Мартиненко, Л. Терещенко-Кайдан, Н. Павлюк, Н. Стрельчук, С. Страшнюк та ін. [1; 2; 3; 9; 10; 17; 18; 20; 21; 22; 24; 26; 27; 28].

Перші наукові закордонні подорожі слов'янськими землями Балканського півострову здійсненні ученими-славістами стали одним із важливих факторів поглиблення наукового інтересу до минулого слов'янських народів. Історично склалося так, що саме на території Македонії, яка в XIX ст. була однією із внутрішніх провінцій Османської імперії збереглася велика кількість давніх писемних пам'яток. На думку відомого дослідника В. Мошина, тут слов'янська писемність найбільшого розквіту сягнула за часів держави Симеона Великого. Цей період він називає «золотим прелавсько-охридським століттям» старослов'янської писемності [12, с. 419]. Завоювання держави Самуїла Візантією призвело до масового знищення слов'янських церковних книг грецькими богословами, але існування Охридського архієпископства і поява нових монастирів, шанобливе ставлення слов'янського населення до спадку Кирила та Мефодія і його учнів, навіть при всій «елінізаторській» політиці того часу, дозволили зберегти значну кількість пам'яток. У XII ст. у книгах все більше проявляються діалектичні особливості, характерні саме для македонських рукописів. У XIII ст., після загибелі Візантії, Македонія опинилася в складі грецького Епірського деспотата. Найбільше число слов'янських рукописів, які мають варіанти македонської рецензії і відрізняються від болгарських рукописів Тирновської школи припадає саме на цей період [23, с. 420].

У монастирях і церквах, які сьогодні знаходяться на території Республіки Македонії впродовж XIX – на початку XX ст. знайдено унікальні рукописи церковно-релігійного змісту IX–XIII ст., які є важливими джерелами для дослідження історії, літератури і мов слов'янських народів Балканського

півострову. Саме у цьому регіоні найбільше переведено, написано і переписано найвідоміших агіографічних і апокрифічних слов'янських пам'яток. В агіографічних джерелах описується життя святих та аскетів. Агіографічна література в Македонії починається із «Короткого Життя Св. Климента Охридського» (IX-X ст.), трохи пізнішими є «Життя» пустиножителів Іоакима Осоговські, Гавріїла Лесновські, Прохора Пчинські [7, с. 11]. Апокрифи представляють таємні списки з біблійного і загальнонорелігійного змісту, які офіційна церква не занесла до свого канону і проголосила як неправдиві і непридатні для богослужіння [7, с. 11].

Найбільше слов'янських рукописів із території Південно-східної Європи вивезено до Росії, де вони зберігаються у бібліотеках і музеях Москви, Санкт-Петербурга, Казані та інших міст. Окремо можна виділити також колекції, які зберігаються у бібліотеках інших країн (Австрія, Ватикан, Туреччина, Чехія, Україна та ін.). Значна частина рукописів зберігається у бібліотеках балканських країні (Болгарії, Македонії, Сербії, Греції), а також у монастирях Афону і монастирі Св. Катерини на Синаї.

Окрім офіційних бібліотечних, музейних фондів і монастирських колекцій частина пам'яток перебуває у приватних колекціях. Доля значної частини слов'янських пам'яток невідома, так як вони масово знищувалися під час воєн і конфліктів, таємно вивозилися колекціонерами старовини до різних країн. Зацікавленість у вивченні пам'яток слов'янської писемності, а також в необхідності їх збирання та зберігання, проявляли такі відомі дослідники XIX ст. як А. Востоков, О. Бодянский, В. Григорович, Й. Добровський, Фр. Миклошич, П. Шафарик та ін. На початковому етапі вивчення слов'янських пам'яток район їх збору обмежувався переважно сербськими і болгарськими областями, які вже були звільнені від турецької влади. Македонія все ще залишалася внутрішньою провінцією Турецької імперії і, зрозуміло, що турецька влада яка не була зацікавлена у дослідженнях слов'янських мов, історії і культури перешкождала іноземним вченим у пересуванні європейською частиною імперії. Першим, кому це вдалося став хорватський культурний діяч Антун Миханович (Antun Mihanović, 1796-1861 pp.), який скористався становищем австрійського консула у Солуні і вільно подорожував Македонією, а у 1843 р. відвідав Афон [23, с. 411]. У його колекції знаходилися Тирновське Євангеліє (1273 р.), Євангелія попа Іоанна кінця XII – початку XIII, Радомирово Євангеліє і Ранешський Апостол XIII ст. та інші цінні рукописи із різних монастирів Македонії, Болгарії та Афону. Після смерті А. Михановича колекцію придбав засновник Югославської академії наук і мистецтв (нині Хорватська академія наук і мистецтв) у Загребі

(1867 р.) єпископ Юрій Штросмаєр і подарував її академії [23, с. 412].

Серед найвідоміших пам'яток, які походять із Македонії – Ассеманово Євангеліє. Це глаголичний старослов'янський рукопис, який складається зі 158 аркушів і отримав свою назву за прізвиськом папського бібліотекаря Йосифа Ассемані, який купив рукопис у 1736 р. у Єрусалимі у монахів і передав у власність Ватиканської бібліотеки в Римі (інша назва пам'ятки – Ватиканське Євангеліє) Ассеманове Євангеліє являє собою апракос (тобто збірник євангельських читань за християнським календарем). Написане у XI ст. у Македонії. Перше повідомлення про цю пам'ятку зробив Й. Добровський у 1822 р., а видали її вчені Й. Вайс та Й. Курц у Празі в 1929 р. [7, с.11].

У 1830 р. Російська Академія Наук відряджає у наукову експедицію до Молдавії, Валахії і Болгарії Ю. Венеліна (Г. Гуца, 1802-1839 рр.). Його метою було «оглянути, по можливості, все, що зберігається в тамтешніх монастирських та інших бібліотеках, друковані книги і рукописи слов'янськими говірками і молдавською, волоською і грецькою мовами» [5]. Незважаючи на перешкоди, які чинила турецька влада і підозри місцевого населення, підсумком його експедиції стали 66 «валахо-болгарських або дако-слов'янських» грамот із 20 знімками, коментарями та словником, а також записи творів болгарського фольклору. Обставини склалися так, що досліднику не вдалося побувати на території Македонії. Через труднощі, пов'язані з обробкою матеріалу, звіт Академії вчений подав тільки через два роки [4].

У 40-х роках XIX ст. подорожував європейськими провінціями Османської імперії відомий славіст, професор Казанського, а пізніше Одеського (Новоросійського) університетів Віктор Григорович. Він розпочав свою подорож із Одеси в 1844 р. У вересні цього ж року через Константинополь (Стамбул) прибув до Солунь (Салоніки) Під час відрядження В. Григорович регулярно вів щоденник, де ретельно описував всі події подорожі до Європейської Туреччини. Його звіти із експедиції до керівництва Казанського університету, а потім і публікація монографії, принесли визнання у наукових колах [12].

Зауважимо, що значну частина джерел, які сьогодні вважаються найдавнішими зразками глаголиці чи кирилиці, умовно можна віднести до таких, що створені чи укладенні на території сучасної Македонії. У назві пам'ятки не завжди відображено місце, де її знайшли, а досить часто особу, яка її знайшла або місце зберігання. Так, приміром, зразок глаголичного письма кінця IX – початку X ст., отримав назву Київські глаголичні листки і зберігається з 1934 р. в Інституті рукопису Національної

бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Київські глаголичні листки це найдавніший слов'янський переклад латинського місала, або сакраментарія (тієї його частини, яку співав священик). Вважається, що глаголичні листки свого часу стали надбанням Архімандрита Антоніна Капустіна, відомого колекціонера старожитностей, під час його перебування на Сінаї у монастирі св. Катерини.

Охридські глаголичні листки – це два пергаментні аркуші, які написані глаголицею і містять уривок Євангелія – апракос (XI ст.). Ця пам'ятка знайдена В. Григоровичем у 1845 р. у Охриді. Зараз вона зберігається у відділі рідкісних видань та рукописів ОННБ ім. М. Горького. Ще одна важлива пам'ятка дістала назву «Македонський глаголичний листок». Це рукопис, знайдений В. Григоровичем також в Охриді. У даний час зберігається в бібліотеці АН РФ у фонді І.І. Срезневського (Опубліковано у «Пам'ятках старослов'янської мови», вип. 6-й, СПб, 1909 р.).

В. Григорович відкрив у монастирях Македонії і Афона біля 580 унікальних слов'янських рукописів. Один із знайдених рукописів – це Зографське Євангеліє, яке він знайшов у 1845 р. на Святій Горі. Євангеліє написано глаголичним письмом і зберігалось до 1860 р. у Зографському монастирі. Дані В. Григоровича підтверджені і А. Михановичем, який також вважав пам'ятку одним із важливих свідчень на користь версії про походження глаголиці саме із південнослов'янських земель, а не із панонських. Зографське Євангеліє датується кінцем X ст. – початком XI ст. і складається із 304 пергаментних листків (288 листів євангельського тексту і 16 листів написаних кирилицею синаксаря-місяцислова).

У 1857 р. російський археолог П. Севастьянов сфотографував Зографське Євангеліє, що дозволило вченим продовжити його вивчення. У 1860 р. Зографський монастир, на клопотання цього ж П. Севастьянова, подарував своє коштовне Євангеліє російському цареві Олександрові II, який передав на збереження до Імператорської публічної бібліотеки (сьогодні – Російська національна бібліотека у Санкт-Петербурзі). Повне наукове видання пам'ятки здійснив В. Ягич у 1879 р. На підставі палеографічних і лінгвістичних досліджень славісти вважають, що Зографське євангеліє написано в Македонії. Після Київських листків Зографське Євангеліє вважається найціннішою пам'яткою для вивчення старослов'янської мови.

В. Григорович поділив знайдені слов'янські пам'ятки на кілька груп. Як зазначає македонська дослідниця Ц. Органджієва, цей поділ підтверджується і пізнішими палеографічними і філологічними дослідженнями. Пам'ятки Охридського архієпископства X-XI ст., які написані, як глаголицею, так і кирилицею, він відніс до найдавніших і

поставив у першу групу. Друга група – це пам'ятки Київської митрополії XI ст. Третя – рукописи Тирновської патріархії початку XII ст. Четверта група документів – з Печської архієпископії (патріархії) від XII ст. Пам'ятки Охридського архієпископства він виділив як найважливіші і відносив їх до так званої «Охридської школи». В. Григорович вважав, що саме у цих рукописах збережена найдавніша мовна традиція балканських слов'ян і вважав їх автентичними зразками старої писемності [12].

У своїх статтях про походження старослов'янської мови В. Григорович наголошував на її зв'язку із територією Македонії. Він не виключав можливості, що у слов'ян була писемність і до Кирила та Мефодія, але саме заслуга просвітителів полягала в тому, що вони застосували знаки, які б передавали звучання саме їх мови. В. Григорович вважав свою подорож успішною, так як відкрив декілька свідчень існування глаголиці на цій території. «Так, у Солуні, я бачив у консула Михайловича листок Євангелія з Св. Гори послань Апостольських, здається із Скопії; в Охриді і в монастирі св. Іоанна Рильського сам знайшов листок Євангелія і куски якогось повчання. Всі уривки, судячи по мові і формі букв, написані найдавнішою слов'янською мовою». В Охриді В. Григорович був всього 12 днів. Але, як він пише у своїх звітах, тут встиг зробити набагато більше, ніж перебуваючи у інших місцях по декілька місяців. «Особливо корисним вважаю відвідування Охриди і її околиць. На цьому важливому у слов'янській історії місці я вияснив для себе декілька подій IX і X ст.»[12, с. 214].

У лекціях про слов'янські говірки вчений зауважував, що їх класифікація є не досить вдалою, так як загальних правил до окремої говірки вивести складно, але всі слов'янські мови пов'язані між собою і корінням для них є мова церковнослов'янська. Його увагу також привернули архаїзми, які збереглися у говірках слов'янського населення Македонії.

Маріїнське євангеліє (кодекс) – Чотириєвангеліє, яке походить із Македонії (приблизно XI ст.) було вивезене В. Григоровичем з Афонського монастиря Пресвятої Богородиці Марії в 1845 р. Рукопис складається з 173 аркушів. За своїм лексичним особливостями Маріїнське Євангеліє близьке до Зографського Євангеліє, але в деяких випадках зберігаються неперекладеними грецькі слова і вирази, перекладені в Зографському Євангелії. У подальшому стає досить складно розділяти сербську і македонську традицію книгописання, так як вже у Маріїнському Євангелії є багато сербизмів, а по мірі включення території Македонії у склад держави Неманичів тут все більше поширюється сербський правопис [23, с. 420-421]. Після смерті В. Григоровича пам'ятка передана до Румянцевського музею у Москві (Російська державна бібліотека – РДБ). Два початкових листа пізніше знайшов А. Міханович і подарував їх

Ф. Міклошичу, після смерті якого вони надійшли в Народну бібліотеку у Відні, де і зберігаються. Шість перших і два останніх листа відсутні. Перші видання рукопису належать Ф. Міклошичу (1850 р.), який опублікував фрагменти Міхановича, і І. Срезневському (1866 р.), який в своє видання включив уривки з частини В. Григоровича. Повне наукове видання (в транслітерації кирилицею здійснив В. Ягич (1883 р.) [7, с.12].

У церкві Св. Георгія (Струга) В. Григорович також знайшов кілька рукописів, серед яких сербський Апостол із записом 1277 р. і рукопис «Законника царя Душана». У його зібрані опинилися Охридський Апостол XII ст., з окремими глаголичними словами і листки із Слєпченського Апостола XII ст., а також декілька рукописів XIII ст. Слід зауважити, що досить часто це були тільки уривки творів або окремі листки, які для їх власників не представляли жодної цінності.

Значна частина книг і рукописів (646 творів у 732 томах) подарована В. Григоровичем Новоросійському університету (ще до його офіційного відкриття) у жовтні 1864 р. 1 травня 1865 р., у день офіційного відкриття університету, професор подарував 56 слов'янських рукописів. Впродовж 60-70-х років він неодноразово поповнював свій іменний фонд, який отримав назву «Відділ слов'янської філології професора В.І. Григоровича». У цілому цей фонд складав 59 рукописів і 795 творів у 889 томах [24]. Значна їх частина була зібрана В. Григоровичем саме під час його подорожі південнослов'янськими землями у 1844-1847 рр. На даний момент книжковий фонд професора В. І. Григоровича в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова налічує 803 найменування в 1081 одиниці. Ще одна частина колекції перейшла до Румянцевського музею (зараз – РДБ), бібліотеки Казанського університету і Казанської духовної Академії (зараз зберігається у РНБ – Російській національній бібліотеці в Санкт-Петербурзі).

У 1857 р. Боснією і Герцеговиною, Старою Сербією здійснив подорож відомий російський славист А. Гільфердинг (1831-1872 рр.) Так як він обіймав посаду російського консула у Сараєво, то міг вільно відвідати багато монастирів і церков. Він побував у Скопле, Полозі та інших містах Македонії, де збирав рукописи, які належать до македонської кратовської школи письма [23, с. 413]. Ще за життя він передав 101 рукопис до Петербурзької публічної бібліотеки (РНБ), а після його смерті поступила ще одна група текстів, які походять із Лєснава, Охрида, Слєпче, Прилепа і Рильського монастиря. У 1850-1875 рр. подорожував Македонією і збирав давні рукописи Стефан Веркович. Робив він це спочатку для Белградського Товариства сербської словесності, а пізніше відкрив власний антикварний

магазин. Його колекція нараховувала біля 100 старовинних рукописи, частину з яких він продав у Санкт-Петербурзі, а частина залишилася у Загребі і зберігається в архіві Академії Наук [23, с. 414-415].

У 1865 р. Македонією подорожував архімандрит Антоній (Капустін), який служив при руській церкві в Константинополі. Він добре знав турецькі порядки і мав необхідні рекомендації, тому йому вдалося відвідати Бітолу, Ресен, Охрид, Преспу, Костур та інші міста. У монастирі Слепче він знайшов 40 рукописів, і Трескавці – 15, у Буковачському – 5 і т.д. Свою подорожі він описав у 2-х книгах [23, с. 415].

У цей період збирав македонські старожитності також вчитель, культурно-освітній діяч Йордан Хаджі-Константинович-Джинот (народився у 1820 р. у Велесі, Македонія). Він виявив і опублікував раніше невідомі рукописи XII ст. [32]. Співпрацював із різними виданнями, в тому числі «Цариградським вісником». Його публікації містять цінну інформацію про історію, фольклор та географії македонських земель.

У 1884 р. Македонію і Сербію відвідав російський славист П. Сирку. Його колекція з 84 рукописів (з яких 41 пам'ятка південнослов'янська) після смерті вченого придбана Російською Академією Наук [23, с.416].

Наприкінці XIX ст. Російський археологічний інститут в Константинополі також приділяв особливу увагу пам'яткам старовини в Македонії. У 1898 і 1899 рр. спеціальна експедиція розшукувала і реєструвала рукописи по македонським монастирям, а результати цих пошуків публікувалися в «Известиях» Інституту. Дослідники знайшли 89 стародавніх грецьких рукописів і 17 слов'янських в Охриді (короткий список опубліковано Ф. І. Успенським), у монастирі Слепче виявили ще близько 50 слов'янських рукописів, в Прилепі – 5, принесених з передмістя Вароші (зберігаються і досі), в Трескавці – 3 і т. д. [23, с. 416].

У 1898-1900 рр. один з учнів відомого професора Київського університету Святого Володимира Т.Д. Флорінського український славист Костянтин Радченко (1872-1908 рр.) здійснив наукову подорож на Балкани. Він працював в бібліотеках Афона, Сербії, Болгарії і також побував в Македонії. К.Радченко відвідав Скоп'є, Солун, Охрид, де в монастирських і церковних бібліотеках ознайомився з південнослов'янськими рукописами і стародруками, вивчав місцеві говірки [27].

Майже всі дослідники у своїх наукових звітах і листах згадують про багато перешкод, з якими вони стикалися під час відвідування Македонії, але і це не дивно, адже на той час це була внутрішня провінція Османської імперії, а її владу не турбувала доля слов'янських старожитностей, а відповідно і не було зацікавленості в тому, щоб іноземні вчені

досліджували мову, історію і культуру поневолених нею народів. Як зазначає В. Мошин, туркам було абсолютно байдуже до того, хто, куди і що вивозить. Старожитності часто записувалися як звичайний «товар» і рахувалися «тюками». Серби і болгари, які вже мали незалежні держави засновували створювали за європейськими зразками національні бібліотеки і музеї, збираючи для них старожитності, як в своїх, так і в інших країнах. Історичні пам'ятки сусідньої Македонії були в цьому відношенні багатою і легкою здобиччю, так як тут не було ні державної національної влади, ні своєї церкви, ні громадських організацій і товариств, які б могли перешкоджати вивезенню пам'ятників культури. Так, на сьогодні відомо місце зберігання тільки 320 рукописів вивезених свого часу із території сучасної Македонії. Тільки після завершення Другої світової війни, коли частина Македонії увійшла до складу СФРЮ, була організована належна турбота по реставрації, охороні і порятунку пам'яток історії та культури.

Джерела та література: 1. Алексеенко М. В. К истории создания «Отдела по славянской филологии профессора В.И. Григоровича» в библиотеке Новороссийского университета / М.В. Алексеевко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6332/1/8-23.pdf>; 2. Белов М.В. Путевые записи В.И. Григоровича в контексте славяно-балканских тревелогов его времени / М.В. Белов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/32550/grigorovich_15-119-127.pdf?sequence=-1; 3. Българска ръкописна книга: каталог на изложба / Народна библиотека «Св. св. Кирил и Методий», Българска археографска комисия; авт. текст. Х. Кодов; упоряд. Н. Вутова. – София, 1996. – 159 с.; 4. Венелин Ю. Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты / Ю.Венелин. – СПб.: Тип. Императорской Российской Академии, 1840. – 559 с.; 5. Венелин Ю. Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. – М.: В Университетской Типографии, 1829. – Т. I-VIII. – 256 с.; 6. Влахо-болгарские, или дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Ю. Венелиным. – СПб., 1840. – 359 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=48441332>; 7. Георгиевски М. Прилози от стара македонска книжевност и култура. – Кн. 1. – Скопје, 1997. – 315 с.; 8. Георгиевски М. Словенски ракописи во Македонија. – Скопје, 1993. – Кн. 5, 6. – 245 с.; 9. Гнатенко Л.А. Слов'янська кирилична рукописна книга XII-XIII ст. з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог: кодиколого-палеографічне та графіко-орфографічне дослідження: палеографічний альбом / Людмила Гнатенко; [ред. кол.: Л. Дубровіна та ін.]. – Київ: НБУ ім. В.І. Вернадського, 2012. – 154 с.; 10. Горбаченко Т.Г. Культурно-історичний аспект аналізу мови та писемності як складових церковно-релігійного життя східних слов'ян // Мультиверсум:

Філософський альманах. – 2001. – Вип. 19. – С. 54-62; **11.** Горбаченко Т.Г. Християнство і слов'янська писемна культура: рукописна книга // Українське релігієзнавство. – 2000. – № 16. – С. 23-31; **12.** Григорович В.И. Очерк путешествия по европейской Турции, (с картою окрестностей Орхидского и Преспанского озер) Виктора Григоровича. – Казань: Тип. имп. Казанского ун-та, 1848. – 214 с.; **13.** Дроснева Е. Виктор Григорович, болгарите и болгаристиката. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.karazin.ua/themes/history/resources/fbac76b1d170eec96920cd23a3ec4284.pdf>; **14.** Дьомін О.Б., Алексєнко М.В. Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович: монографія. – Одеса: ОНУ, 2015. – 482 с.; **15.** Ильинский Г.А. Охридские глаголические листки. – М.: Книга по Требованию, 2011. – 38 с.; **16.** Кириллические рукописные книги, хранящиеся в Вильнюсе: каталог / Lietuviu literaturos ir tautosakos institutas; упоряд. Н. Морозова. – Vilnius: [б. и.], 2008. – 243 с.; **17.** Копилов С. Слов'янознавство в Київській духовній академії (1819-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. – Т. 1 (3). – С. 75-95; **18.** Копилов С. Слов'янознавство в Київському університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. – Кам'янець-Подільський: 1995. – Т.1. – С. 171-183; **19.** Копилов С.А. Проблеми історії слов'янських народів в історичній думці України (остання третина ХVІІ – початок ХХ ст.). – Кам'янець-Подільський: 2005. – 464 с.; **20.** Лиман С.І. Середньовічні цивілізації Західної, Центральної та Південно-Східної Європи: досвід досліджень в українських землях Російської імперії (1804 – перша половина 1880-х рр.): автореф. дис.... д-ра іст. наук: 07.00.02; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2010. – 35 с.; **21.** Мартиненко А.К. Из истории развития болгаристики в Киевском университете // Университетские исследования и преподавание на болгарската история у нас и в чужбина: Международен симпозиум. – София, 1981. – С. 92-102; **22.** Матвеева Л. Виктор Григорович – перший український слов'янознавець-византолог (1815-1876). – К., 2010. – 192 с.; **23.** Мошин В.А. Славянские рукописи в Македонии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://odrl.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=e5TJj62eS-8%3D&tabid=2293>; **24.** Павлюк Н.В. Отдел по славянской филологии профессора В.И. Григоровича Научной Библиотеки Одесского Государственного Университета (публикация из архива В.С. Фельдмана и О.Ю. Ноткиной). – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: <http://vislib.onu.edu.ua/article/viewFile/62030/57781>; **25.** Слов'янські рукописи ХІ-ХІV ст. у фондах відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР: (огляд, опис, публікації) / Скл. М.В. Геппенер. – К.: Наукова думка, 1969. – 152 с.; **26.** Страшнюк С.Ю. Болгаристика в Харківському університеті (1805-1869 рр.) // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1990. – Вип. 42. – С. 119-126; **27.** Стрельчук Н.В. Македонія в епістолярній спадщині українського славіста К.Ф. Радченко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології, етнології: 36. наук. праць. – Чернівці, 2002. – Т.4. – С. 175-178; **28.** Терещенко-Кайдан Л.В. Рукописна спадщина України та Греції як

свідчення паралелізму і особливостей розвитку духовної культури двох країн. – [Електронний Ресурс]. – Режим доступу: [http://Uk_mssh_2014_20\(2\)_33.pdf](http://Uk_mssh_2014_20(2)_33.pdf); **29.** Тулаев П.В. Предисловие // Венелин Ю.И. Истоки Руси и славянства / Отв. ред. О.А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – С. 5-44; **30.** Органджиева Ц. Виктор Иванович Григорович и неговиот интерес за македонскиот јазик, литература и фольклор // Школство, просвета и култура во Македонија во времето на преродбата. – Скопје, 1979. – С. 111-127; **31.** Ученое путешествие Ю.И. Венелина в Болгарию (1830-1831) / Публикация подготовлена Г.К. Венедиктовым; Отв. ред. В.С. Ефимова. – М.: Институт славяноведения РАН, 2005. – 151 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general.html?id=47721855>; **32.** Хаджиконстантинов-Джинот Й. Об основанию Българского Патриаршества // Гласник Друштва сръбске словестности – 1855. – Кн. VII. – С. 174-177. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strumski.com/books/Djinot_BG_Patriarshia.pdf; **33.** Шофман А.С. Из истории русских путешествий в Македонию. – Известия Всесоюзного географического общества. – М.-Л., 1960: Изд-во АН СССР. – С. 54-56.

УДК [94:27-876.2](449.1/43)”10/11”

Андрій ПОГРЕБЕННИК

КАТАРИЗМ У СОЦІАЛЬНОМУ ВИМІРІ ОКСИТАНІЇ XII-XIV ст.

Стаття присвячена особливостям структурної організації катарських общин, побуту та повсякденному життю вірян і проповідників, соціальній характеристиці адептів Церкви Добрих Людей. Особлива увага приділяється способу життя, видам занять та господарювання у катарських громадах, а також ключовим аспектам взаємовідносин віруючих з «досконалыми», питанням сім'ї та шлюбу, емансипації жінок. Катарська Церква аналізується з позиції побутових реалій та внутрішнього устрою.

Ключові слова: Окситанія, катаризм, катарські будинки, досконалі, віруючі, Добрі Чоловіки, Добрі Християнки.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

КАТАРИЗМ В СОЦІАЛЬНОМ ИЗМЕРЕНИИ ОКСИТАНИИ XII-XIV вв.

Статья посвящена особенностям структурной организации катарских общин, быта и повседневной жизни верующих и проповедников, социальной характеристике адептов Церкви Добрых Людей. Особое внимание уделяется образу жизни, видам занятий и предпринимательству в катарских общинах, а также ключевым аспектам взаимоотношений верующих с «совершенными», вопросам семьи и брака, эмансипации женщин. Катарская Церковь анализируется с позиции бытовых реалий и внутреннего устройства.

Ключевые слова: Окситания, катаризм, катарские дома, совершенные, верующие, Добрые Мужчины, Добрые Христианки.